

Pataki Ferenc

A rendszerváltás fénye és árnyéka

Alig hihető, hogy a rendszerváltó fordulat óta immáron két évtizednyi idő – csaknem egy emberöltő – pergett le. Hozzávetőleg annyi, mint a szabadságharctól a kiegyezésig, vagy ameddig az időtlenül hosszúnak tetsző Horthy-korszak tartott. Az akkoriban születettek fiatal felnőttekké serdültek; az akkori ifjak életük delelőjén járnak. 1956 élő tanúi és a Kádár-kor nemzedékének tagjai elvonulóban vannak. A magyar társadalom mai állapota azonban a gyökeres változások ellenére sem kelti a konszolidált, alkotásra serkentő nyugalom képzetét; a legkevésbé sem látszik igazolni a rendszerváltás időszakának euforikus reményeit. Sőt, a bizakodó várakozások rövid lejáratú fellobbanása fokozatosan átadta helyét a „rosszkedvű ország” tünetegyüttesének, majd napjainkra ez is átváltozott az „ingerült ország” zaklatott és megosztott közérzületébe. Az „ezt akartuk, és mégsem pontosan ezt” felemás és tanácstalan közhangulati állapota járja át a honi társadalom pórusait. Vajon miért? A higgadtan elemző válaszadást sokféle – ám egyaránt érvényes és jogosult – síkon megkísérelhetjük: történeti és geopolitikai, gazdasági és politikai, kulturális és személyes tényezők egyaránt kínálhatnának vizsgálódási terepet. Ezúttal azonban csupán a valóságnak az a metszete fog érdekelni, amelyet Bibó „*kollektív lelkiállapotok*”, „*társadalomlélektani valóság*” vagy „*társadalomlélektani erők*” elnevezéssel illetett. S éppoly valóságos társadalmi tényeknek tekintette őket, mint a „keményebb” gazdasági és politikai fejleményeket. Egyebek közt ezek elemzése révén remélte megelni a normális egyensúlyt és az egészséges mértéket az „*észellenes emocionalizmus*” és az „*ösztönellenes racionalizmus*” között. Másként aligha lehet majd kikecmeregni a „*kisállami nyomorúság zsákutcájából*”.

1.

Történelmi örökség és újrakezdés

Vajmi keveset érthet meg a magyar rendszerváltozásból és annak utóéletéből, aki azt egyetlen, elszigetelt és önmagában álló aktusként szemléli. A fordulat eszmeköre és mozgatóerői benne gyökereztek a közeli és távoli nemzeti múltban, legközvetlenebbül 1956 örökségében, miközben a jövő felé kívántak új utakat nyitni. Mindemellett nem kizárólag belső erők autonóm mozgásának és küzdelmének eredményeként zajlottak le. A szakítás és az újrakezdés a hódító és függésben tartó birodalom összeomlásának és az ennek nyomán létrejött új geopolitikai helyzetnek viszonyai közepette vált lehetségessé. Egy újgyarmati rendszer került megoldhatatlan válságba; a rendszerváltás hulláma végig-söpört a Baltikumtól a Balkánig és Berlinton Tbiliszig. A nemzeti válságok egy egész *régio krízisét* tükrözték. Ez a hármas kontextus – vagyis a *nemzetközi alaphelyzet*, a *nemzeti múlt* és

az elővételezhető *jövőképzet* – határozta meg az események dinamikáját: a benne működő látható és láthatatlan mozgatóerők együttes hatását.

Világosabban rá kellene eszmélnünk arra, hogy a rendszerváltás valójában a 20. századi magyar történelem derékba tört és torzóban maradt nagy *demokratikus nekirugaszkodásainak* újabb – remélhetőleg immár sikeres – betetőző fejezete. 1918 szerencsétlen időben született „*őszirózsás*” forradalma, 1945–48 antifasiszta háborúban létrejött demokratikus koalíciója, 1956 forradalma mind kísérlet volt arra, hogy az európai szellem nagy modernizációs vívmányait – az emberi jogok deklarációját és a parlamentáris demokráciát s velük a gazdasági prosperitás teremtette közjólétet – meggyökereztesse hazánkban. Ezzel az 1848-at előkészítő nagy reformnemzedék reményeit is bele kívánta foglalni a modern demokrácia örökségébe. E remények szolidaritáskeresőjét már Vörösmarty megfogalmazta:

*„Hogy a legelső pór is kunyhájában
Mondhassa bizton: nem vagyok magam!
Testvérim vannak: számos milliók!
Én védem őket, ők megvédnek engem
Nem félek tőled, sors, bármit akarsz.”*

Ezeket a nekirugaszkodásokat tekintélyelvű és totalitárius belső hatalmak vagy külső erők, olykor ezek valamely szövetsége tiporta el. De a bennük rejlő szándék – a „*felzárkózni Európához*”, „*tündérkertté*” varázsolni a „*magyar ugart*” – mindig is foglalkoztatta a jobbák képzeletét. A rendszerváltoztatás ebben az értelemben *hagyományfolytató és egyúttal -beteljesítő*, jölehet ez a minősége gyakran belevész a mindennapi acsarkodások indulati örvényébe s a nehézségekkel való küszködés szűrkeségébe. Egyébként is: ma még csak *esélye* van rá, hogy beteljesítse történelmi előzményeinek örökségét. De Bibó okkal figyelmeztet: a történelem által kínált esélyeket el is lehet puskázni. Ennek kockázata pedig inkább nő az évek múlásával, mintsem hogy csökkenne.

A történelmi tudat zavaraira utalnak azok a viták is, amelyek – hol nyíltan, hol csak a jelképek nyelvén – akörül forognak, hogy vajon melyik történelmi pillanathoz kell „*viszszakapcsolni*” a *magyar történelem megszakadt folytonosságát*. 1956 kézenfekvően kínálkozott, de túlságosan is történelmi „*vaku-pillanat*” volt ahhoz, hogy szimbolikus jelentésén túl részletes programmá is váljék. A II. köztársaság születési körülményei (1946) – a nemzeti függetlenség korlátozása mellett is – támpontul szolgálhattak a többpárti parlamentarizmus és a republikánus eszmények érvényesítéséhez. (Aligha véletlen, hogy Bibó ezt kívánta fejfájára íratni: „*Élt 1945–1948*”). De az 1949-ben elfogadott alkotmány, amelynek radikálisan átformált változata szabja meg mai jogállamiságunk kereteit, már elviselhetetlenül „*zord időkben*” született. Mint tudjuk, akadtak, akik a Horthy-rendszerhez kívánták igazítani az új rend történelmi időszámítását, nem döntvén el, hogy a névadóhoz vagy inkább Bethlenhez vagy Gömböshöz, esetleg Telekihez – netán mindegyikhez – kívánnak visszakanyarodni.

A rendszerváltoztatás azonban nem valamely történelmi pillanathoz vagy történelmi szereplőhöz, hanem egy *hagyományhoz* és egy *kollektív* reményhez óhajtott visszafordulni: a *republikánus demokrácia* hagyományához és az inkább csak sejtett, nehezen meghatározható valódi *európai szellemiséghez*, a „*lelkek nevelőjéhez*”, a „*nagy homlokú, könyves, vén*” Európához, amelyhez Kosztolányi esengett:

*„Ha mostoha is vagy, viaskodom érted
és verlek a számmal és csókkal igézlek
és szókkal igazlak, hogy végre szeress meg.” (Európa)*

Az eddigi nekiveselkedések azonban – mint tudjuk – a sokat emlegetett zsákutcákba torlottak: rendi vonásokkal terhelt, tekintélyelvű rendszerekbe, totalitárius diktatúrákba. Az ország e szó teljes értelmében kikínlódta azt az esélyt, hogy a maga hagyományaihoz igazodó, testére szabott demokratikus keretek között élhessen, és *szabadon kísérletezhessék* azok legalkalmasabb formáival és szabadság-technikáival. Ebből a szempontból kifejezetten hátrányos volt, hogy a rendszerváltó fordulat pátosza és ösztönzött tömeghangulata a *tagadás*, az *elutasítás* gesztusából és indulatából táplálkozott. Jóval kevesebb figyelmet kapott annak a latolgatása: *mi lép a helyébe?*

A *lényeges* illetően nem támadtak kétségek; közkeletű evidenciának tűnt fel: jöjjön a „nyugati minta”! Az, amit a turistautakon is megtapasztaltunk; a bécsi kirakatok tüstént – vagy legalábbis belátható idő alatt – települjenek át hozzánk. Ám a *részleteket*, amelyek a nemzeti történelem folytonosságából, a visszanyert függetlenségből és belső szabadságból s az új világhelyzetből eredhettek, s teret nyithattak a kollektív találekönyságnak és vállalkozókedvnek, jórészt homály fedte. Olykor még kérdéssé sem fogalmazódtak.

A *gyökeresen átdolgozott alkotmány* látszólag világosan felrajzolta a távlatokat. A maga tömör és elvont nyelvén programszerű igénnyel megfogalmazta a jövő mozgásirányát, mondván: a „*többpártrendszert, a parlamenti demokráciát és a szociális piacgazdaságot megvalósító jogállamba való békés politikai átmenetet*” kívánja megalapozni és keretbe foglalni. De már az induláskor kitűnt, utóbb pedig szembeszökővé vált, hogy a *kulcsfogalmak jelentése* tág értelmezési tartományban mozog. S ez nem csupán az államjogi-alkotmányossági kérdéseket érinti. Hogy pontosan miképpen alakuljon a gazdaság és benne a mezőgazdaság? Milyen legyen az ésszerű önkormányzati rendszer? Milyen irányban változzanak a társadalmi nagyrendszerek (az egészségügy és az oktatás)? Hogyan alakuljanak a civil társadalom funkciói? Mindez nem bocsátatott részletesen a társadalmi közvélemény ítéltőszéke elé. Már csak azért sem, mivel e kérdések körül nem alakult ki széles körű egyetértés a rendszerváltásban érdekelt politikai erők között sem.

A magyar társadalom úgy lépett a rendszerváltás korszakába, hogy mindezek a kérdések valójában nyitva maradtak, s arra vártak, hogy a későbbi figyelmes *tapasztalati ellenőrzés* és valóságos szükségletekhez igazítsa és módosítsa őket. Az új kormányzat akarva-nem akarva arra kényszerült, hogy főképpen a múlt lebontásával, a „*felszámolással*” és az új alapok lerakásával foglalkozzék (privatizáció, mezőgazdasági tulajdonviszonyok rendezése, kárpótlás, új külgazdasági orientáció, a pártvagyon hasznosítása, kádercserék). Jóval kevesebb ideje és ereje maradt a *hosszabb távú, programszerű* tennivalók mérlegelésére, a demokratikus technikák részleteinek kidolgozására és eredeti lelemények, „*hungaricumok*” istápolására. (Amilyen például annak idején – merőben más viszonyok között – a háztáji és a közös gazdaság szimbiózisának felfedezése volt.) Talán ezért is érezte úgy Antall, hogy „*kamikaze kormány*” élén áll.

A maga elvont általánosságában és a nyugati példák meggyőző ereje láttán természetesen nem támasztott kételyt a „*parlamenti demokrácia*” célkitűzése. De napjainkra fokozatosan ráeszméltek a politika szereplői, és hatásukra a közvélekedés, hogy a *képviselési* és a *közvetlen demokrácia* (vagyis a tömegakciók, népszavazások, utcai demonstrációk) viszonya és aránya lépten-nyomon kérdésessé tehető. S merőben más lesz az álláspontja (és érdeke) a hatalom sáncait ostromló erőknek, mint a hatalmat éppen birtokló, s ezért a képviselési elvet hangsúlyozó tábornak.

A pártok között már kezdettől fogva voltak „*egyenlőbbek*”, vagyis azok, melyek elérték a parlamentbe jutás küszöbét. A többiek nem formálhattak jogot a parlamenti képviselésre. Ez főként a későn ebredőket és későn jövőket sújtja, azokat, akik nem ülhetek ott a kerekasztal mellett. (Az már személyes megítélés dolga, hogy egyformán fáj-e értük a szívünk.) Ennek kétségtelenül voltak és vannak pragmatikus előnyei: működőképesebbé

tették a hatalom gyakorlását és az államigazgatást. De az már erősen kétséges, hogy az elv vajon a demokrácia alapkövébe vésett örökérvényű igazság-e, avagy a tapasztalatok nyomán újra tárgyalható és módosítható *eljárási technika*.

S talán említésre sem érdemes, hogy újra és újra terítékre kerül a *parlament második kamarájának ügye*, a képviselők kívánatos száma, a *választás* lebonyolításának módja és a *pártfinanszírozás* nyugtalanító rendezetlensége. Valamennyi kérdés körül kiélezett és megosztó viták zajlanak; halvány remény sem mutatkozik az egyetértésre.

Fatális körülmény, hogy a „*szociális piacgazdaság*” oly vonzó és kívánatos modellje éppenséggel a rendszerváltás időszakában roppant meg, s a kibontakozó globális válság közepette aligha remélhető változatlan újjászületése. Ezért azután egyre több eszmecsere folyik az állam lehetséges és kívánatos gazdasági szerepéről és bizonyos – korábban vitathatatlanak hitt – dogmák megrendüléséről, mint a „*minél kisebb állam, annál jobb*” hiedelme vagy a piac varázsserejébe vetett hit, valamint az a feltevés, hogy az állam mindig és sorsszerűen „*rossz gazda*”.

A tapasztalatok nyomán arra is ráébredhettünk, hogy milyen ravasz és bonyolult dolog a jogállami elveknek a *józan ésszel* és a *társadalmi igazságérzettel* összehangzó alkalmazása. Tele vagyunk le nem zárt, s egyhamar le sem zárható nézeteltérésekkel. Létezik-e fontossági és értéksorrend az egyes deklarált és alkotmányunkban foglalt emberi jogok között? S ha igen, miképpen kell azt érvényesíteni? Ha pedig nincs, mi következik ebből a jogalkalmazásban? Vajon definiálható-e a *közjó*, s ennek nevében lehet-e korlátozni a személyes és részérdekű jogokat (a gyűlöletbeszéd tilalmával, a nyilvánvaló erőszak és agresszió megfékezésével)? Mindez végül is abba a kérdésbe torkollik, hogy meddig terjedhet és milyen eszközökkel élhet a *demokratikus rend legitim önvédelme*. Más szóval: milyen határok között érvényesek és tanulságosak mindmáig a weimari köztársaság történetének leckéi?

A rendszer váltó magyar társadalomnak sajnálatos módon hiányos és szelektív a *történelmi tudata*: a mindennapi valóságérzékelés a mindenkori jelen fogságában vergődik. A mindig csak töredékesen felidézett múlt jobbára csak szimbolikus események és alakok szabadon fosztogatható múzeuma: nagy diadalok és nagy fájdalmak foglalata, nagy hősök és gyalázatos honárulók sereglése. A múlt nálunk gyakran pusztán a *jelen ürügye* és az *önigazolás forrása* vagy hivatkozási alapja. Csak ritkán lesz a *teljes valóságot* átfogni kívánó, elemző gondolkodás tárgyává. (Természetesen nem a történettudományról, hanem a mindennapi történelmi tudat állapotáról beszélünk.)

Az elmondottak valójában egyetlen eszmét kívánnak sugallani: a demokrácia nem egyszerűen meghatározott politikai rendszer, hanem *egyéni és közösségi életforma* is. Akkor lesz érett, és akkor ölti magára az ideáltípusában foglalt minőségeket, ha kialakulnak és megszilárdulnak az állampolgári lét és életvitel, a mindennapi kapcsolatok demokratikus formái és érintkezési módjai. Ha a mai gyűlölködő és idegenkedő szembenállások rovására inkább a megértő (empátikus) türelem hódít teret, és fokozatosan érvényre jutnak a *konfliktuskezelés és konszenzuskeresés* emberi léptékű technikái. Vagyis szaporodnak a „*szabadság kis körei*”.

Ennek azonban van egy mellőzhetetlen előfeltétele. Rá kell eszmélnünk, hogy a demokrácia lényegét tekintve *önelemző, önkorrigáló, s ezért önfejlesztő rendszer*. Persze éppen napjainkban lehetünk tanúi, mekkora külső erők – válságok – zúdulhatnak rá. De alkalmazkodóképessége és önszabályozó szabadsága azon múlik, hogy képes-e *tulajdon kollektív tapasztalatait állandó önreflexióval követni*, s ennek nyomán intézményes és alkotmányos-jogi életkereteit rendre hozzáigazítani az új feltételekhez. Ezért lehet a demokrácia *szabadon kísérletező társadalom*; az alkotmányában foglalt alapértékeken kívül nem kötik sem dogmák, sem bélyegként bénító külső függések.

Ha ez a meggyőződés az állampolgári eszmélkedés szerves része lesz, a demokrácia rendje új erőforrások birtokába jut. Midőn Obama híveinek tömege azt kiáltotta: „Yes, we can!” („Igen, meg tudjuk tenni!”), azt a meggyőződésüket hirdették: *mi, demokraták meg tudjuk változtatni társadalmunkat*. Pontosan ennek a közérzületnek a hiányából ered az *alattvalói mentalitás*, amelynek gyökerei oly mélyre nyúlnak a honi társadalomban. Ez mindent „felülről” vár: a hatalomtól, a vezértől, az égiektől. Ezért dédelgeti a *sorsszerűség, a végzet* önfelmentő és önvigasztaló képzetét. Emellett nem is tiszteli a függésben tartó hatalmat; sőt, lépten-nyomon igyekszik kijátszani. Az alattvalói mentalitás pompásan megfér az önkényuralmi rendszerekkel, mi több: azok túlélésének bevált módja. Demokrácia és alattvalói mentalitás azonban összeférhetetlenek; ha az utóbbi fennmarad, mindig a demokrácia sínyli meg.

Mindemellett célszerű szót ejteni arról is, hogy vajon létezik-e elhivatott *kollektív alanya* az önelemző-önkorrekciós – ha úgy tetszik: *együttes tanulási* – műveleteknek. Hiszen nem kevés szóba jöhető jelölt akad: a parlament és az egyéb alkotmányos testületek, a politikai erők, a szakértelmiség, a szellemi-tudományos elit, a gazdaság vezérkara, a civil társadalom társult alakzatai. Alighanem az említettek *mindegyikének* megvan a maga sajátos szerepe, miközben közös feladatuk az *állampolgári felelősségtudat* ápolása.

De az erőfeszítések fő műhelye és összehangolója csakis a *népképviselet* megtestesítője, vagyis a parlament lehet. Feltéve persze azt, hogy képes maga köré gyűjteni és felhasználni az ország tudásközpontjaiban felhalmozott *szellemi tőkét*. Ha nem válik engedelmes „*pártkatonák*” színtelen és egyéniségvesztett gyülekezetévé. Evégett arra is szükség lenne, hogy a parlament ne ragadjon bele a napi politikai csatározások távlat nélküli, csak a pillanatnak kiszolgáltató huzakodásába. Ma még alig sejthető, hogy milyen módon térhetünk majd vissza a *nemzeti érdek dominanciájából kiinduló*, a közjót fel- és elismerő, *együttműködő és konszenzuskereső demokrácia* vágányaira.

Ennek elemi feltétele lenne, hogy a politikai mező és a közélet minden kollektív és egyéni szereplője *hosszú távú biztonságban* érezhesse magát, feltéve, hogy sérthetetleneknek tekinti az alkotmányos játékszabályokat. Ha az alkotmányos versenytárs diszkriminálása, kiiktatása és megsemmisítése lesz a cél, a demokrácia értékrendje jóvátehetetlen sebet kap. Ezért minden efféle törekvés láttán joggal gyanakodhatunk, hogy újfajta *tekintélyelvű hatalmi helyzet* létrehozásának szándéka lappang a háttérben. Meglehet, nem a klasszikus „*weimari szindróma*” alakjában, hanem a régi keletű, vagy akár a posztszocialista patriarchális fél vagy egész diktatúrák képében.

2

Az új időszámítás dilemmái

Olykor meddő viták folytak és folynak arról, mikor kezdődött és mikor fejeződött be (s hogy egyáltalán befejeződött-e már) a rendszerváltás. E viták tétje kezdetben inkább *történelmi* jellegű volt, utóbb azonban kiélezett *politikai jelleget öltött*, és alakot váltott. Azt kezdték vitatni, volt-e egyáltalán rendszerváltás vagy sem. S ha – legalábbis bizonyos politikai erők szerint – nem volt, mi a teendő. Erre az értelmezésére tüstént visszatérünk.

A rendszerváltásnak a szó szigorú értelmében *nincs „kezdeté”*, sőt szimbolikus cezúraeseményhez sem köthető, amilyen március 15. vagy október 23. volt. A fordulat társadalmi-politikai *tartalma* világosan megjelölhető: a pártállami diktatórikus hatalomgyakorlás helyére – erőszakos eszközök alkalmazása nélkül – a parlamentáris demokrácia s az alapját képező magántulajdon és piacgazdaság lépett. Maga az átalakulás azonban többé-kevésbé *huzamos történelmi-társadalmi folyamat* volt, amelynek jelképes kezdetét a korszak

névadójának, Kádárnak az elbocsátása jelentette, és amelyet az első szabad választás aktuálával létrehozott népképviselői országgyűlés összeülése zárt le. Ez volt az a „billenőpont”, amely befejezte az átalakulási folyamatot, s egyúttal megkezdte a *honi történelem új fejezetét*: a mindinkább a saját politikai és gazdasági alapzatán fejlődő magyar demokrácia történetét. A rendszerváltás korának megnyújtása csak önkényes lehet, hiszen nincs a kezünk ügyében biztonságos kritérium annak eldöntésére, mikor is fejeződött be az átmenet. Célszerűbb hát, ha a *magyar demokrácia születéséről, kiépüléséről és konszolidációjáról* beszélünk, mintsem hogy időtlenítsük a rendszerváltás korszakát. Az átalakulás folyamatában természetesen voltak „határkő események”; megfogalmazódtak alternatívák, szerveződtek – jöllehet bizonyos határok között – politikai erőcsoportok.

Kádár távozása a főtitkári tisztségből, amely a gorbacsovi vezetés hallgatolagos támogatásával zajlott le, többszörösen is jelképes volt. Egy fénykép láttán akkoriban az egész ország felütötte a fejét: egy megtört öregember sivar magányában, feleségét támogatva ballagott lefelé valami lépcsőn. Körötte a szokásostól eltérően nem tolongott senki. Ez volt a főtitkárt leváltó pártkonferencia záróképe. Mindenki érezte, hogy valami új kezdődik, de senki nem tudta pontosan: mi közeleg. Ezután gyorsuló ütemben sorjáztak a „határkő események”: az újratemetés megrendülése, a nagy demonstrációk (a Duna-gát, az erdélyi falurombolás ellen és március 15-re emlékezve). Pártok alakulnak „engedély nélkül”, összeül a kerekasztal, lezajlik a négyigenes népszavazás, kikiáltják a III. Köztársaságot, majd elkövetkezik az első szabad választás. Ezeknek a fejleményeknek a *kritikus pontján* billen át az ország az egyik politikai rendszerből egy gyökeresen másfajta rendszerbe; a *fordulat tartalma* ezekben a változásokban érlelődött meg.

Kádár távozása, amit a demokratikus ellenzék már huzamosabb ideje követelt, kiélezte a „*merre tovább?*” dilemmáit. Egyúttal felszította az állampárton belüli megosztottságot, és nyomatékosá tette az *újratájékoztató* kényszereket. És persze tömegesen mozgásba hozta az *újrahelyezkedési* késztetéseket is. Már nem volt elegendő csupán általánosságban hangoztatni, hogy a gazdasági mechanizmus átalakítása megköveteli a politikai struktúrák egyidejű reformját is. Ez pedig elkerülhetetlenül elvezetett a *politikai pluralizmus* eszméjéhez, anélkül azonban, hogy ennek gyakorlati kivitelezési módjai világos alakot öltöttek volna. Ennek az alternatívának egy lehetséges – bár kellően végig nem gondolt – változata volt a *szocialista modellváltás képzete* (vagyis az „*emberarcú*”, demokratikus, humanista, nemzeti gyökerű szocializmus – a jelzők bőven buzogtak).

Ez a remény leginkább az Új Márciusi Front létrejöttében és elgondolásaiban tükröződött, de ihlető erőként működött az állampárton belül szerveződő reformkörök mozgalmában is. Ám az a feltevés, hogy megteremthető és megőrizhető az európai posztszovjet régióban egy gyökeresen *újjaépítkező szocialista alternatíva*, szükségképpen illúzióknak bizonyult. Úgy vélekedett ugyanis, hogy a szocializmus elvont eszméje a leváltott rendszer kompromittálódása ellenére is mély gyökereket eresztett, és széles körű népi támogatásra számíthat. Ennek mértékét azonban csak az első szabad választás eredményei alapján lehetett megbecsülni. Nos, az MSZP hozzávetőleg ugyanannyi szavazatot szerzett, mint a Kommunista Párt 1945-ben; feleannyit, mint annak idején a két munkáspárt együttesen. A szocialista modellváltás alternatívája hallgatolagosan abból indult ki, hogy a nemzetközi helyzet politikai-ideológiai megosztottsága és konfrontációja – jöllehet enyhültebb alakban – tartósan fennmarad. A szovjet újgyarmati birodalom szuverén államok baráti szövetségévé alakul; az unió pedig megőrzi hegemon szerepét. Mint utóbb kiderült, ennek az elgondolásnak minden eleme hibás feltevéseken nyugodott, és ezért illuzórikusnak bizonyult.

Ennek látszólag ellentmondott a szocialisták nagyarányú győzelme a második szabad választáson (1994). Mintha visszamenőlegesen igazolta volna egy kevésbé körvona-

lazott, inkább sejtésekből és reményekből szótt *demokratikus szocialista* alternatíva realitását. A választási eredmények azonban csupán egyetlen tényt igazoltak: a szocialista eszmélkedésnek valóban vannak gyökerei a társadalomban. De hogy egy többé-kevésbé felbecsülhető hűség „magtól” eltekintve mekkora a kiterjedtségük, hogy vajon sorvadnak-e vagy új hajtásokat növesztenek, azt csakis a mindenkor választási eredmények mérhetik meg.

Az 1994. évi választás mindenekelőtt büntető aktus volt, nem pedig tömeges szocialista hitvallás. Ekkortájt ívelt magasra a rendszerváltást követő *első nagy csalódási hullám*; ekkorra vált tömegélménnyé a fordulathoz fűződő – sok tekintetben naiv és illúziók terhelte – remények megroppanása, a tömeges frusztráció. Megingott a Kádár-kor szerény létbiztonsága, megjelent a munkanélküliség, érvényüket veszítették a megszokott alkalmazkodási-túlélési technikák. Zuhant az életszínvonal, híre-hamva sem volt a fogyasztói társadalom olyannyira remélt s egyetemesen hozzáférhető javainak. Inkább *meghökölés és némi riadalom* tükröződött a választási eredményekben meg a még friss nosztalgikus emlékek hatása, mintsem a szocialista eszméhez fűződő erős érzelmi kötelék.

E választás hatására kezdett meghonosodni a magyar választói magatartás különös vonása: a *büntető-megtorló* késztetés. Mivel a választási kampányokban és általában a politikai csatározásokban nem a *közép- és hosszú távú perspektivikus elgondolások* és programszerű célkitűzések álltak és állnak mindmáig a figyelem és a közérdeklődés előterében, hanem az ígéretgő, rövid távú, „*Adj, Uramisten, de mindjárt!*” jegyében született *csábítások*, a választó is hajlamos lesz arra, hogy ezeket kérje számon. S mivel az ígéretek sohasem teljesülhetnek maradéktalanul („*Más a választási program, és más a kormányprogram.*”), elkerülhetetlenül mozgásba jön a múlthoz tapadó, számon kérő indulat. A rendszerváltás korának nagy pártjai – az MDF és az SZDSZ – manapság jórészt ennek isszák a levét. Felettből kívánatos lenne, hogy a hazai közgondolkodás a pozitív kiválasztást szorgalmazó, *program- és jövőorientált* tájékozódás irányába mozduljon el. Ne a büntető, hanem a jutalmazó erejével éljen!

Mire a magyar társadalom elérkezett az első szabad választások napjáig, az adott történelmi helyzetre nézve valójában lezárult az *alternatív gondolkodás* lehetősége is. Kitűnt, hogy csakis a „*nyugati minta*” képviselheti a járható utat, nyitva hagyva – amint arra már utaltunk – a gyakorlati kivitelezés számos részletkérdését. Európában nem volt lehetséges a kínai vagy a kubai út, nem is szólván Észak-Koreáról. Az általános „*receptek*” is készen állottak az arra rendelt műhelyekben: dereguláció, privatizáció, liberalizáció, antietatizmus és sokkterápiás csomagok. Az átalakulás rendkívül gyors és sok elemében spontán volt; ezért sok minden a *társadalom és a közvélemény „háta mögött*” zajlott. A tandíjnál és a vizitdíjnál mérhetetlenül fontosabb kérdések, melyek az új rendszer lényegét érintették, nem tétettek fel népszavazási kérdésként. Az ezekre való fokozatos ráeszmélés is növelte a büntető késztetés erejét.

A lényegbevágó közös vonások ellenére a *nemzeti történelem sajátos hagyományai és mentalitásai* minden posztoszocialista országban rányomták bélyegüket a fordulat lezajlására. A nemzetállami lét éppen átélt szakasza, a kollektív cezúraélmények jellege, a tömegmozgósíttottság állapota, az egyházi-vallási tradíciók mind-mind olyan tényezők, amelyek befolyásolták az események dinamikáját. A berlini faldöntés és a nagy lipcsei tüntetés, a prágai „*báronyos forradalom*”, a lengyel Szolidaritás útja a hatalomig, a Temesvár–Bukarest dráma tv-látványa az átmenet megannyi sajátos változatát s egyúttal a *nemzeti emlékezet* támpontjait képviselik. Még inkább elmondható ez azokról az országokról, ahol a fordulat során születtek meg (vagy hosszú idő után születtek újjá) az *önálló nemzetállamok*, mint Ukrajnában, a Baltikumban, Grúziában, Szlovákiában vagy a Balkánon. A nemzeti eufória és múltteremtési szenvedély ezekben az országok-

ban még magasabbra csapott, mint ott, ahol rövidebb-hosszabb cezúra után kellett a nemzeti függetlenséget helyreállítani.

A nemzeti érzület változatai – a patriotizmustól az agresszív nacionalizmusig – a régió leghatalmasabb tömegtoborzó és indulatgerjesztő érzelmei lettek, és belátható ideig azok is maradnak. Legyen bár szó nemzeti szupremáciát ápoló, diadalmas-pozitív alakjukról, vagy a nemzeti sérelmeket és fájdalmakat panaszló változatukról (mint Trianon vagy a szerb „trauma” esetében), az egyén legmélyebb – úgyszólván zsigeri – rétegeit érintik. Ezért lettek a tömegbefolyásolás legfontosabb tematikus körévé.

3.

A békés átmenet hozama és ára

A magyar rendszerváltás erényeként szokás emlegetni annak *békés-tárgyalásos* jellegét. A román fejleményeket leszámítva végül is minden rendszerváltás békés úton zajlott le térségünkben. Legfeljebb a hatalom átengedése ment végbe némi fokozatossággal, szakaszosan, mint Lengyelországban. Sehol sem kényszerültek arra, hogy erőszakkal, kemény ellenállást leküzdve – netán polgárháborúval – vívják ki a fordulatot. A demoralizált hatalom mindenhol *megadta magát*; képviselőinek tetemes része maga is „*átállt*” a változás ágensei közé. Jellemző módon csak Moszkvában, a birodalom központjában került sor elvetélt puccsra: csak ott fenyegetett polgárháborús kockázat. Az eredménye Gorbacsov eltávolítása, Jelcin felívelése és a Szovjetunió széthullása lett.

A történelem tanúsága szerint az efféle gyökeres társadalmi-politikai fordulatok elvileg kétfajta mintát követhetnek: a *számonkérő-leszámoló*, felelősségre vonó-kriminalizáló, illetve a *jogállami kontinuitást helyreállító*, „*tiszta lappal*” nyitó, hosszú távú megbékélésre törekvő eljárást. Ez a megkülönböztetés nem skolasztikus viták ürügye. A rendszerváltás pillanatában is akadtak, akik a határozott felelősségre vonás mellett törtek lándzsát. Nekik címezte válaszként Antall József gyakran idézett szavait: „*Tetszettek volna forradalmat csinálni!*” A kifogás azonban – növekvő hangerővel – azóta is elhangzik. *Igazolta-e az elmúlt két évtized az átmenet békés-tárgyalásos jellegét?*

A kérdésre adott válasznak természetesen nincs próbája; a történelmet nem lehet *újra-játszani*. Csak erkölcsi-politikai és logikai érvekkel, továbbá kollektív pszichológiai tapasztalatokkal érvelhetünk egyik vagy másik álláspont mellett. Mindkét nézet alátámasztására felhozhatók argumentumok. E sorok szerzője azonban meg van győződve arról, hogy a békés-tárgyalásos átmenet mellett sokkal több és nyomósabb érv szól, mint ellene. Nem csupán szűkebb régióink tapasztalata tanúskodik erről, hanem egyebek mellett a spanyol példa is. Bízást leszögezhetjük, hogy – „*születési hibái*” és „*eredendő bűnei*” ellenére – a rendszerváltás békés jellege újabb kori történelmünk talán legjelentősebb eseménye. Nem is annyira *önmagában*, mint a belőle származó *esélyek és lehetőségek* okán. Már ha élni tudunk velük!

Bibó az 1945. évi fordulat kapcsán mondta: „*A teljes vértelenség... a forradalom értékét magában bizonyosan nem rontja el.*” Szavai azonban a rendszerváltás forradalmi jelentőségű aktusára is érvényesek. Ez ugyanis 20. századi történelmünkben – a hatalomfosztással, valamint a jogállamiság alkotmányos garanciáinak kiépítésével – először törte át a *ciklikusan visszatérő bosszúálló megtorlások* ördögi körét (1919, 1945, 1957). Így lehetővé tette, hogy az új rend ne a félelem, hanem a megbékélés és a biztonságérzet jegyében szülessék. Ez azonban jottányit sem változtat a múltat illető szükséges bíráló elítélő élességén. Egy történelmi esemény jelentőségét azonban nem az érette ontott vér mennyisége, a kiszabott börtönévek száma, a szavazati joguktól megfosztottak és a közéletből kirekesztettek peni-

tenciája szabja meg. Ez utóbbira egyébként sor került a még egységes Csehszlovákiában; ma egyedül Csehországban van parlamenti képviselője a kommunista pártnak.

Abban, hogy az átmenet békés jellegét és a látványos felelősségre vonás mellőzését a lényegét illető és kitapintható *közegyetértés* kísérte, közrejátszott két körülmény: a kerekasztal mellett ott ültek az állampárt osztatlan hatalmukról lemondani kész képviselői, viszont távol voltak a „*későn jöttek*”, a csak utóbb eszmélő és szerveződő *radikális jobboldali* csoportok. Ez utóbbiak csak az ezredforduló után – főként a belpolitikai polarizáció légkörében – eszméltek rá, hogy számukra is szabaddá vált a megszólalás és a szerveződés esélye. Ennek jegyében pedig újraköthették azokat a szálakat is, amelyek korábbi – gyakran súlyosan kompromittálódott – eszmékhez és történelmi szimbólumokhoz, jelképekhez fűzték őket. Nem lévén részesei és felelősei a kerekasztal tárgyalásoknak, könnyű szívvel elutasíthatták annak szellemiségét. Annak tünete is volt ez, hogy új generáció jelent meg a honi közélet színpadán, képviselőinek száma szükségképpen növekedni fog.

A tetemes lappangási idő után újraeszmélő *jobboldali radikalizmus* (nemzeti radikalizmus) és a trianoni traumából táplálkozó *újravizionizmus* (Nagy-Magyarország-nosztalgia) erőteljes ösztönzéseket merít a 20. századi hazai és nemzetközi radikális jobboldali hagyományból. De táplálja napjaink nyugat-európai idegenellenes, anarchista és antiglobalista mozgalmainak növekvő társadalmi láthatósága és várható konjunktúrája is. Főként ezek a politikai erők, s mellettük a rendszerváltó csoportok egyes kiábrándult s reményeikben megcsalatkozott képviselői követelik az új, „igazi” rendszerváltást.

Hitük szerint ugyanis csupán fondorlatos hatalomátmentés történt, mivel felelősségre vonó leszámolás híján az érintettek gazdasági hatalommá konvertálták politikai és kapcsolati tőkéjüket. Ezért azután a nép *demokratikus érettsége* is kétségessé tétetik: nem igazodott el az új viszonyok között, könnyen félrevezethető volt, hiszen sok tekintetben „*Kádár népe*” maradt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a szocialisták új és új választási sikere. Bizonyára e tény magyarázza a jobboldali konzervatív nemzeti erők hosszú távú stratégiai célkitűzését: a balliberális politikai csoportok meggyengítését, majd peremre szorítását, sőt végleges kiiktatását.

Az átmenet békés-tárgyalós jellegében végül is *mindkét oldal* érdekelve volt. A hatalom birtoklói így remélték elkerülni a számon kérő felelősségre vonást; az ellenoldal képviselői pedig joggal tartottak egy polgárháborús helyzet kiszámíthatatlan és kaotikus fejleményeitől. Az ország közhangulata is inkább a békés-önvizsgáló katarzis és újralkalmazkodás indítékait támogatta – olykor szorongási hullámok kíséretében.

Az ország különös *érzületi kettőssége* jól tükröződött a Nagy Imre és társai újratemetésének, illetve Kádár búcsúztatásának egyaránt tömegeket érintő gyászában. Ne feledjük: a rendszerváltáshoz közeledvén csaknem egymillió párttagot számláltak az országban, jöllehet közülük egyre többen tanácstalan és demoralizált állapotban leledztek. A családtagok révén még tágabb kör érezhette magát, ha nem is fenyegetve, de legalábbis érintve. Mind tekintélyesebb részük minősítette önmagát – részben öngazolásként, részben önvédelemként – „*reformkommunistának*” vagy „*alibi párttagnak*”.

Bizonyosan akadtak köztük olyanok is (hogy mennyien, becsülni sem tudjuk), akik őszinte megrendüléssel életük és eszméik csődjeként élték át a fejleményeket. Számukra ez súlyosabb kudarc és „*megtorlás*” volt, mint bármely személyes felelősségre vonás. Rájuk is érvényes lehetett a bánki igazság: „*A büntetés már ennek irgalom!*” A többség persze a dolog természeténél fogva az újratájékozódás és az újralkalmazkodás lehetőségeit fürkészte – és nem is sikertelenül. Nem kevesen meglették helyüket az újjászerveződött politikai mező helyi és országos rendjében. Ennek lehetősége logikusan eredt az átmenet jellegéből.

Az 1988–89 folyamán kibontakozott sokfajta helyi és országos tömegakció és demonstráció nem torkollott *egységes, nemzeti méretű tömegmozgalomba*. Feltehetően azért sem,

mert a hatalom fokozatosan „megadta magát”; a politikai áttöréshez nem volt szükség koncentrált *tömegnyomásra*, mint a lengyel Szolidaritás esetében. Így az ellenzéki erők is a kerekasztal-tárgyalásokra, nem pedig a tömegmozgósításra és a tömegnyomás szervezésére összpontosították figyelmüket és erőfeszítéseiket. Az ország inkább a *feszült és felajzott várakozás*, a már-már euforikus reménykedés állapotában élt, mintsem az agresszív és büntető indulatok hevében. Később éppenséggel ezek a kezdeti illúzióterhelte bizakodások fordultak visszájukra, s váltak a „*rendszerváltási másnaposság*” egyik okává.

S itt újra és nyomatékosan alá kell húznunk: a rendszerváltás történelmi esélyét és lehetőségét a *jaltai rendszer összeomlása* és a nem belső erők akciói teremtették meg. A magyar 1956 és a cseh 1968 példája egyaránt arra utal, hogy a döntő tényező az előbbi volt: a *nemzetközi konstelláció gyökeres átalakulása*, s benne a kelet-európai szovjet befolyási övezet megszűnte. A Breznyev-doktrína világában a belső erők aligha lettek volna elegendők a szuverenitás kivívásához; a Szolidaritás példája ezt is alkalmasan szemlélteti.

A „*volt vagy nem volt rendszerváltás*” jellegzetesen *hamis kérdésfeltevés* szülötte. A radikális fordulat tényét, az egyik politikai-gazdasági rendszerből egy másikba való átmenet lezajlását ugyanis lehetetlen kétségbe vonni. Az „*új*”, az „*igazi*” rendszerváltás követelése valójában az átmenet *békés-tárgyalásos jellegét* teszi kérdéssé és kétségessé. Ezért nem egyéb, mint egy elhalasztott, utólagos és tulajdonképpen már más, új szereplőkkel lejátszott „*számonkérő-büntető*” rendszerváltás álcázott alakja. Háttérben ott lappang az a kérdés: *megérte-e az érte fizetett árat a rendszerváltás békés-kiegyezései jellege?* Mert ilyen árat kétségtelenül le kellett róni: a múlttal való *szakítás radikalizmusa* – beleértve a személyi vonatkozásokat és kapcsolathálókat is – szükségképpen nem lehetett olyan gyökeres, mint ha „*tetszettek volna forradalmat csinálni*”.

Ezzel szemben a magyar társadalom szervezesebben, kielezett konfliktusok és „*nagy gyűlöletek*”, új és új bosszúindulatok nélkül léphetett új korszakába. A rendszerváltás jellege kétségtelenül rányomta bélyegét az utána következő évekre, de ami napjainkra előállt, az már az azóta eltelt korszak politikai erőinek és a tömeges állampolgári magatartásoknak köszönhető. S az évek múlásával ez mindinkább így lesz! Ne adják az égiek, hogy vezeklésként meg kelljen élnünk a rendszerváltás erőszakban fogant és vérrel is megkeresztelt történelmi újrajátzását! A *történelem megismételhetőségének* és korrigált változatának eszméje a honi mentalitás egyik illúzióápláló forrása. Visszamenőleg korrigálhatónak véljük Trianont, a 64 vármegye eltűntét, a második világháborút, 1956-ot, és persze a rendszerváltást is!

A rendszerváltást végül is *történelmi távlatba helyezhető eredményei* fogják minősíteni. Ezért vitatását is mindinkább ki kellene szabadítani az időszerű politikai-taktikai tusák kelepcéjéből, s a *megnyílt nemzeti esélyek távlatainak* háttérén kellene szemlélni. Az évek múlásával erre mindinkább lehetőség – és egyúttal szükség – lesz. A mai keserű ingerültség és csalódottság éppen abból ered, hogy még mindig nem dönthető el közmegegyezéssel, hogy vajon nyitott-e a rendszerváltás *új, fölfelé ívelő, közmegegyezedettséget szülő szakaszt* a honi történelemben. Márpedig ez az alapkérdés, nem pedig a fordulat jellegének latolgatása. Mint tudjuk, a versenyeken fontos a jó rajt, de az eredményeket a célfotó dönti el.

A „*rajt*” történelmi mércével mérve is megállja a helyét: újabb kori históriánk *korszakteremtő fordulatának* ítéltető. Helyreállította a nemzeti szuverenitást és az alkotmányos jogállamiságot, garantálja a személyes szabadságot és a vállalkozói kezdeményezést, a tulajdon biztonságát, és lehetővé tette európai integrációnkat. Ezek becstét a meghiúsult fogyasztói aspirációk gyakran homályba borítják. A munkanélküliség, a megingott létbiztonság pedig a mégoly becses nemzeti és alkotmányos értékek hétköznapi méltánylását is megnehezíti. Mindez azonban mit sem változtat azon, hogy a 20. századot mintegy

lezáró rendszerváltoztatást az e század súlyos megpróbáltatásaiért méltán kijáró „nemzeti elégtételnek” tekinthetjük. Nem önmagában, hanem a benne és általa megnyíló történelmi lehetőségek és távlatok okán. Értékelése és méltatása során mindig szem előtt kell tartanunk a fordulat eme „nyitott potencialitását”: sorsát a rendszerváltó, majd a nyomába lépő nemzedékek – egy új „három nemzedék” – erőfeszítései és teljesítményei fogják eldönteni.

4.

„Születési hibák” és „eredendő bűnök”

Makacsul ragaszkodván a rendszerváltás történelmi tényének valóságosságához és békés-tárgyalósos jellege történelmileg és társadalmilag előnyös mivoltának értelmezéséhez, mind fontosabbnak véljük „születési hibáinak” vagy – ha úgy tetszik – „eredendő bűneinek” szemügyre vételét is. Jórészt ezekre utaltunk, midőn korábban a részletek és tennivalók elnagyoltságát, valamint a *távlati gondolkodás* szűkösségét emlegettük. Egyebek közt azért is ajánlatos legalább annyi szót ejteni a rendszerváltás „árnyairól”, mint „fényeiről”, mert főképpen az előbbiekei kezelésében mutatkozik meg, miként működik az *önkorrigáló-önfejlesztő demokrácia*. A „születési hibák” egyikének-másikának következményei elővételezhetőek voltak; másokra csupán az idő múltával derült fény. Az előbbiekei közt akadtak olyanok, amelyekről kezdettől fogva születtek kritikai hangok. Csak éppen nem történt semmi, mivel a politikai erők vagy kölcsönösen paralizálták egymást, vagy pedig éppenséggel érdekelték voltak a helyzet fenntartásában.

Ezek a „születési hibák” és „eredendő bűnök” több tényezőben gyökereznek: a fordulat körülményeiben (a békés átmenet „ára”), a hazai hagyományban és mentalitásban, az új politikugeneráció tehetségének mértékében, valamint a posztszocialista korszak politikai erővonaláiban és gyakorlatában. Eleve tudható volt, hogy a *pártfinanszírozás* törvényi szabályozása magán viseli részben a pártállami logika anyajegyét, részben pedig az új rend hajlamát az illuzionizmusra. Mind nyilvánvalóbb lett ugyanis, hogy a legális finanszírozás és a pártműködtetés, a kampányköltségek közötti egyre növekvő rést csakis tisztátalan eszközökkel (Kaya Ibrahim- és Zuschlag-metódussal) lehet áthidalni. Mintha a rendszerváltók nem eszméltek volna rá, hogy egy párt működtetése – főként a választási és egyéb kampányokra kényszerülő modern *tömegpártoké* – felettebb költséges üzem. Kezdetben olybá tűnhetett, hogy a költségek áthárítása az állami költségvetésre elviselhető ár a demokratikus vívmányokért, valamint az állampárt és a tőle függő apparátusok lebontásáért.

A korábbi *pártvagyon* sorsa – a jogos részesedés és az „öröklés” módja és mértéke – viszont a figyelem előterében állt, és heves vitákat gerjesztett. (Utóbb aztán zajlott az „örökséggel” való sáfarkodás üzleti vállalkozása.) A huzakodásból – legalábbis időlegesen – kétségtelenül a birtokon belül lévő utódpárt került ki előnyösebben; ebben kezére játszottak az adminisztratív-igazgatási tapasztalatai és kapcsolathálózatai is. De könnyebb volt eligazodni az ingatlanvagyon öröklésének ügyeiben, mint megbirkózni az évről évre növekvő *működési költségek* előteremtésével. Ennek teljes költségvetési fedezete eleve illuzórikus volt.

Emellett *elvileg* is mindig megkérdőjelezhetők: vajon az államnak valóban ily nyomatékos szerepet kell-e vállalni a pártok finanszírozásában? Az így létrejött „fekete övezetben” minden párt – kivált a nagyok – rászorultak a „dörzsölt” gazdasági szakemberek furfangjára. S mivel az ügyletekben így vagy úgy minden politikai szereplő érintett volt, olajozottan működött a „kéz kezét mos” ősi gyakorlata. A helyzet fenntartásában minden párt érdekelt lévén, e téren a kölcsönös „leleplezések” is hangfogóval működtek. A közvélemény és a civil

társadalom viszont egyre ingerültebben firtatta az idevágó kérdéseket, ám mindeddig hasztalan.

Ez az állapot nem pénzügytechnikai okok miatt sajnálatos, hanem azért, mert a *társadalmi közerkölcs* állapota és a *korruptió* elleni verbális hadjárat hitele sínyli meg. Hiszen minden – valamennyire is érdeklődő – honpolgár érti és tudja, mi a valóságos helyzet. Ám az érintettek úgy tesznek, mintha mi sem történnék, s rendre kifogástalanul „elszámolnak” a legálissá szepített kiadásaikkal. Pedig itt rejtezik az intézményes *közéleti szemforgatás* és a pártkassza javát szolgáló *korruptió* táptalaja. Ha valójában mindenki tudja, hogy sokak által támogatott *látszatok* fedik el a valóságot, akkor a politikában és egyebütt is elkerülhetetlenül *megtelepszik a hipokrizis*. A szó és a látható viselkedés, a szándék és a gondolat álcája lesz. Ennek levét isszuk a cigánykérdés kezelésében, az egészségügyi magánosítás kalandjaiban és jó néhány más közpolitikai kérdésben.

A rendszerváltás sokak reményeiben úgy jelent meg, mint újfajta, egyenes és tiszta *közéleti-politikai stílus* kiindulópontja és serkentője. Bizakodtak a *türelmes-érvelő, tárgyyszerű dialógusok* térhódításában, az indulat vezérelte gyűlölködés eltűntében, a demokratikus testületek kollektív eszességében. Hinni akarták, hogy nyoma sem marad a lebontott rendszer legvisszatetszőbb közéleti vonásainak: a hatalmi arroganciának, a kierőszakolt egyvéleményűségnek, a szemforgató látszatoknak, a demoralizáló és óvatoskodó öncenzúrának és társaiknak. Ezért oly lehangoló felfedezni a folytonosságot e tünetek és a mai közélet egyes fejleményei között. Igazolódni látszik: „*a holt fogságában tartja az élet*”. Elegendő a hajdani „*népitéletek*” és a mai utcai antiparlamentáris radikalizmus hasonló vonásaira, az érzelmileg túlfűtött, gyűlöletkeltő politizálásra, a párbeszéd-képtelenségre, a növekvő félelmekre és egzisztenciális szorongásra utalni.

A rendszerváltás táján – részben Koestler hozzáférhetővé vált írásai nyomán – éles elméjű és jogos bírálókat érték a bolsevik taktika egyik meghatározónak vélt, kölcsönzött elvét: „*a cél szentesíti az eszközt*” eszméjét. A cél valójában „*mindenféle eszközt*” szentesített, amelyről kijelenthető volt, hogy tisztán *taktikai megfontolásokból* hasznosnak ígérkezik. Manapság olyan benyomásunk támadhat, hogy az új érvényes jelszó: „*a siker szentesíti az eszközt*”. Sikeren pedig kizárólag a szavazatmaximálásban testet öltő tömegbefolyásolást és ezáltal a *hatalom birtoklását* (vagy a benne való részesedést) kell értenünk. Az utómodern tömegpolitika logikája ezért kezdett hasonlítani a rekláméhoz: csakis az a fontos, hogy a kiszemelt vásárló „*megvegye a terméket*”. Evégett pedig minden olyan eszköz latba vehető, amely ráveheti az állampolgárt a „*vásárlásra*”.

Olykor nem könnyű megvonni a határvonalat a politikában az ötletes *agyafúrtság* és a *hazug manipuláció* között. Egy-egy konkrét eset láttán eltűnődhetnénk, hogy vajon ügyes, leleményes és erkölcsileg sem kifogásolható fondorlat zajlik-e a szemünk előtt, vagy pedig méltatlan, olykor egyenesen alvilági eszközök alkalmazása (titkos lehallgatások divathulláma, lopott anyagok célzatos felhasználása, tudatos megtévesztések és hamis látszatkeltesek, kampánytrükkök). Ilyen ügyekben meglehetősen ingatagok a határok és vitathatóak a megítélési mércék. Ezért azután akaratlanul is a siker lesz az elbírálás kritériuma. Hosszan tűnődhetnénk afelett, hogy midőn a trójai faló ötlete megfogant a várost ostromló görögök fejében, ez vajon remek lelemény volt-e, amely máig példaként szolgálhat, vagy pedig gyalázatos, erkölcstelen félrevezetés. A talány nehezen eldönthető, de a benne foglalt dilemma latolgatása ma is felettébb tanulságos lehet a politikusok számára.

A rendszerváltáskor közegyetértés született arra nézve, hogy a *szakyszerű közszolgálat* funkcióit, vagyis a szakértelmiségi-szakértői szerepeket határozottan el kell választani a közvetlenül *politikai-hatalmi posztoktól* (miniszter, politikai államtitkár és néhány más – velük szorosan összekapcsolódó – tisztség). Ennek kinyilvánítása főképpen a jövő demokratikus fejlődését elővételezte, hiszen maga a fordulat – érthető módon – tömeges

kádercserével járt. Ezt követően azonban biztosítani kívánták az államélet szerves folytonosságát és kiegyensúlyozott *szakszerűségét*, tekintet nélkül a kormányváltásokra. Ezáltal meg akarták óvni mind a központi államigazgatást, mind az önkormányzatok hozzáértésen nyugvó függetlenségét.

Így remélték elejét venni a *pártállami logika* újjáéledésének, vagyis a *politika totalizálási törekvéseinek*, amikor immáron nem egy, hanem több párt válik e szándékok alanyává. Ennek elkerüléséhez azonban nem teremtődtek meg a szükséges törvényi és konszenzuális garanciák. Ilyen viszonyok között előállhat – és sajnálatos módon fokozatosan elő is állt – a minden részkérdést és személyi mozzanatot azonnal és közvetlenül politikai összefüggésekbe emelő *pánpolitizáló tendencia*.

Ez a totalitárius rendszerek egyik legártalmasabb öröksége. Ilyenkor a jelenségek és tények elveszítik valódi mivoltukat, s csupán *politikai kontextusban kapott értelmezésük* kap jelentőséget és figyelmet. Még valamely intézmény portási tiszte sem az alkalmasság méréceje szerint ítéltetik meg, hanem a pártok közötti erőviszonyok tétjeként vagy a „*hívek*” jutalmazásának módjaként, s így a klientúra kiépítésének technikájaként. S persze minél feljebb haladunk a tisztségek lépcsőjén, annál inkább érvényesül ez az elv.

A politikai szféra, minthogy természeténél fogva a hatalom vonzáskörében működik, mindig *mohó és expanzív*. Nehezen viseli el a számára nem hozzáférhető vagy politikaközömbös területek létezését. Ezért létmódjához tartozik a *befolyás- és hatalomkiterjesztés* állhatatos szándéka. Lassan, ám kérlelhetetlenül – közvetlenül vagy közvetve – minden közszférát zsákmányszerzési területévé igyekszik tenni. Egyebek közt azért is, mert ennek révén jut olyan eszközök birtokába, amelyek hozzásegítik a hívek jutalmazásához, s így szilárd magvuk stabilizálásához (és „*kompromittálásához*”). A korrupció egyik forrása is ebben a fejleményben rejlik.

A rendszerváltás óta eltelt évek alatt a vázolt folyamat messze előrehaladt. Különösképpen kezére játszott az utóbbi években kialakult súlyos szembenállás, amelynek megosztó indulati ereje egyszerre erősítette fel a *politika expanzióját* és a vele szembeni hétköznapi védekezés *elutasító apoliticizmusát*, valamint a politikum és a politikus jól megfigyelhető közvéleményi degradációját. Ezért a hazai politikai erők józan önmérsékletének növelése és a professzionális *politika határainak* tiszteletben tartása alighanem a legidősebb feladatok egyike. Ez pedig feltételezi a civil társadalmi szerveződések és a szakértelmiségi funkciók függetlenségének és autonómiájának garantálását. A társadalmi demokrácia kívánatos állapota, a közjó sínyli meg, ha ezek a szerveződések és funkciók a pártok járszalagjára kerülnek, s egy párt helyett immár több párt „*hajtósíjait*” lesznek.

A rendszerváltás lázában és a sürgős tennivalók özönében a főszereplők a dolog természeténél fogva nem szentelhetek kellő figyelmet annak, miképpen alakul majd az *új politikai osztály kiválasztódása*. A rendszerváltó elit spontán szelekció és önszelekció révén sajátos módon „*összeverődött*”: a különféle ellenzéki áramlatok képviselőiből, 1956 résztvevőiből, az állampárt reformereiből és technokratáiból, emigránsokból, rejtőzködő másként gondolkodókból, ifjú pályakezdőkből és egyéb alkalmi forrásokból, köztük alkalmanként revánsvágókból és véletlen elemekből is. Ekkortájt még nem volt időszerű annak mérlegelése, hogy miképpen lehet elejét venni egy mindinkább elkülönülő, saját érdekeit szolgáló, önálló és tulajdon utánpótlását is kézben tartó *politikai osztály* létrejöttének és tartós fennmaradásának. Maga a kérdés is csupán az idő múltával és a tapasztalatok gyarapodásával volt megfogalmazható.

A kerekasztal résztvevői ügyeltek bizonyos *köztisztviségek rotációjának* alkotmányos garanciáira (köztársasági elnök, alkotmánybírák, Akadémia, ORTT, vezető bírói és ügyészi tisztségek). S természetesen bízta a *demokratikus választási procedúrákban* rejlő szelekciós és rotációs mechanizmusokban. Az évek múlásával azonban egyre több lett az „*örökös*

képviselő” és az „örökös polgármester”. Az előlegzett jóakarattal „politikai elit”-nek nevezett társadalmi alakzatban lelassult a folyamatos megújulás.

Félreértés ne essék: a közbizalommal övezett, sikeres közéleti tevékenység prolongálható, ha alkotmányosan lehetséges, és ha az érintett választók is kifejezik ebbéli akaratukat. Az is magától értetődő, hogy az éppen hatalmi helyzetben lévő vezető csoport minden pártban és szervezetben kulcsszerepet játszik tulajdon utánpótlásának biztosításában. Ám az már korántsem közömbös, hogy ilyen feltételek mellett milyen ütemben zajlik az új és új generációk képviselőinek belépése, ennek során mennyire érvényesül a „*similis simili gaudet*” elve, és vajon megfigyelhető-e a *karrieralkalmazkodás* neoszervilizmusának tünetei.

Érett demokráciákban a sikeres politikai pályafutások rendszerint „lent” kezdődnek: a helyi társadalomban és a helyi önkormányzatokban, a polgármesteri hivatalokban és a lokális civil szerveződésekben. A vezető francia politikusok tekintélyes része miniszterként is megőrzi polgármesteri tisztét. Az angol képviselők mindegyikét egyéni választókerzet delegálja. Alig akad vezető amerikai politikus, aki ne valamelyik szövetségi állam vagy nagyváros adminisztrációjában (pontosabban: választott tisztségében) kezdené karrierjét.

Ha „vezérek” vagy „beavatottak” szűk köre szemeli ki az utánpótlás tagjait, elkerülhetetlenül a személyi odaadás és „hűség” válik kívánatos erénnyé. Felettből tanulságos, hogy nálunk több vezető politikus is szükségét érezte annak, hogy fordított utat járjon be: a központoktól az önkormányzatok felé. Joggal vélhették úgy, hogy „testközelből” is meg kell tapasztalniuk a választópolgárok életének mindennapjait és a demokratikus igazgatási technikák működését. Az így szerzett tájékozottság és tapasztalat semmi mással nem pótolható. Ezért bizonyosan fontos forrása a politikusi tehetségnek és intuíciónak, amelynek természetéről mindmáig kevés megbízható tudással rendelkezünk.

A kieleződő társadalmi-politikai feszültség közvetlenül befolyásolta a közélet szereplőinek megítélési mércéit és függési viszonyait, sőt *karrieresélyeit* is. Kedvezett a fanatizmusra hajló magatartásformáknak és az agresszió terhelte nyelvi eszközöknek. Új alakokat öltött és meglepedett társadalmunkban a fenyegetettség érzete: a félelem a tárgyaltan agressziótól, a biztonságérzet megingásától, a bűnözéstől, a szélsőséges megnyilvánulásoktól és a célzott fenyegetésektől. Ezek hatása behatolt a politikai erők „holdudvarába” is.

A professzionális politika hatósugarában egyre hangsúlyosabb lett a *pártkötelek szerepe*, éspedig mind a szabad és önkéntes elvállalás, mind a minősítő odaítélés tekintetében. Megnőtt egy régtől ismerős típus – a szemellenzős, fegyelmezett „*pártkatonák*” – létszáma, holott a rendszerváltás másnapján olybá tűnt: egyszer s mindenkorra búcsút vehetünk tőlük. A képviselők is – parlamentben és önkormányzatoknál – mindinkább pártjuktól látszanak függeni, mintsem választóiktól. Hellyel-közzel pártutasításokat végrehajtó automaták benyomását keltik. Szomorúan jellemző, hogy a magyar parlamentben alig vannak *szabad és kötetlen viták* az ország életének és jövőjének kulcskérdéseiről, amikor a képviselő személyes lelkiismerete, képzelőereje és tehetsége szerint szólalhat meg. Pedig effajta eszmecserék alapján feltehetőleg a törvényhozás is kielérlelőbb lenne. Maga a parlament pedig joggal kelthetné a hozzáértő nép „*okos gyülekezetének*” képzetét. Csak így válhatna a *közpolitika alakításának országos műhelyévé*, amely mintául szolgálhatna az önkormányzatoknak, és fontos kérdések körül szervezhetné a közvélemény alakulását.

Manapság a parlamentben is a pártok jól ismert politikusai „*tündökölnék*”; mellettük sok az önmagát alig észrevetető „*szürke hegedűs*”. Már csak ezért is, vagyis a képviselők jobb *társadalmi láthatósága* végett is kívánatos lenne a jóval kisebb létszámú országgyűlés. A képviselő nem valamely régió „*kijáró embere*”, nem egyszerűen lokális érdekek ügynöke, hanem az egész nemzet megbízottja: a szó eredeti értelmében vett *népképviselő*. Ezen mit sem változtat az, hogy természetesen vannak lokális kötelezettségei is. De meg kell

szabadulni attól az illúziótól, hogy választókerületének minden polgárához személyes viszony és kölcsönös szívélvés ismeretség fűzheti. (Olykor már az sem kis dolog, ha tudják a nevét.) Bizonyosak lehetünk benne, hogy a politika expanziójának korlátozása, a „*túlpolitikizáltság*” *enyhítése*, valamint az elkülönült, önmagát reprodukáló politikai osztály létrejöttének megakadályozása a fiatal magyar demokrácia nem halasztható és tartós feladata.

5.

Valóság és álvalóságok

A rendszerváltás nagy és szép illúzióinak egyike volt a szabadon szerveződő *civil társadalom* felszabadító hatásának előlegzése; sokan benne látták a „*szabadság kis köreinek*” tápláló talaját. Akkoriban alig volt ennél gyakrabban emlegetett divatszó. S valóban: az újjászerveződő civil világ alakzatai tavaszi áradat módjára zúdultak rá a honi közéletre. Számuk a kilencvenes évek derekára megközelítette az *ötvenezretet*. De néhány felhőtlen sikertörténettől (városvédők, helyi hagyományápolók, egyes egyházi szervezetek, biciklisták, állatvédők) és néhány zaklatottabb mozgalomtól (zöldek, környezet- és jogvédők, egyes karitatív szervezetek) eltekintve sok torzó és hamvában holt kezdemény maradt a terepen. Sok a *formálisan létező* szervezet; szép számmal akad, amelyet csak néhány „*megszállott*” buzgalma vagy rögeszméje tart életben. S ezen nincs okunk csodálkozni!

A képet ugyanis sokfajta tisztázatlanság terheli. Nem mindig világos ugyanis, hogy a társadalmi önszerveződés e módjai vajon a *közhatalom és az öngazgatás* összefüggésében jutnak-e szerephez, vagy pedig a polgárok értelmes és változatos *szabadidő-eltöltési és egyúttal érdekképviseleti* szervezetei. Netán mindezeké együtt?! De azzal is józanul számolnunk kell, hogy hazánkban az élet- és anyagi viszonyok ma még nem teszik lehetővé egy olyan biztos lábakon álló *polgári réteg* megszilárdulását, amely szívesen áldozhatná szabadideje tetemes részét a *közügyeknek*, legyen bár szó világi vagy egyházközségi ügyekről. A nyugat-európai társadalmak és a skandináv országok főleg ebben a tekintetben különböznek régióinktól.

A közügyekben buzgólkodó polgár biztos lehet benne, hogy műhelye, üzlete, rendelője, irodája vagy iskolája jól működik akkor is, ha éppen nem tartja rajta a szemét. S anyagi viszonyai is lehetővé teszik számára ezt a „*luxust*”. A *közjölét* meghatározott – ámbár közelebről nehezen leírható – színvonalra és a patrióta *állampolgári érzület* híján nem remélhető a közbuzgalom tömegessé válása. E nélkül pedig a civil társadalomnak nem lesz elégséges „*fűtőanyaga*”. Holott csak az államélet és a pártok aktivitása távolról sem mérítheti ki a *mindennapi élet „moralizált demokráciáját”* (Bibó).

Sok tekintetben új jelenség az *ideológiai-politikai* ambíciók és az őket képviselő pártalakzatok rátelepedése a civil társadalmi szerveződések világára. Nagy részüket nehézség nélkül be lehet sorolni a politikai mező valamelyik térfelére, legyen bár szó szakmai vagy gazdasági érdekképviseletről, szakszervezetről, értelmiségi tömörülésről, sőt művészkezősségről. Ebben is a politika expanziója, totalizálási törekvése mutatkozik meg; a pártok minél több szervezetet befolyásuk alá kívánnak vonni, főképpen az országos hatáskörű szerveződések. Újabb jelenség, hogy parlamenten kívüli, vagy egyszerűen későn szerveződő pártok és politikai erők a civil szférában építik ki politikai színezetű, pártformációkra emlékeztető szervezeteiket, egyesületeiket (Magyar Gárda, Goj Motorosok, 64 Vármegye, Nemzeti Őrsereg s hasonló alakzatok). A *civil szférának és a politikai-hatalmi mezőnek* ez az összekuszálódása zavarokkal és kétértelműségekkel szennyezi a közéletet, olykor egyenesen alakoskodó szemfogatáshoz vezet. Erről a töről hajtanak ki azok a tisztátalan műveletek is, melyek a civil területről származó „*fekete pénzeket*” a pártkasszák felé terelik.

Elemző figyelmet érdemelne a civil szervezetek *belső arányainak* kérdése is. Első rápillantásra is kitetszik, hogy a nagy társadalmi csoportok érdekképviselete fogyatékos; tagjaik érdeklődése és igényei csak korlátozottan vagy szétforgácsoltan jutnak szóhoz. Ez mindenekelőtt a *fiatalok, a nők és a szakértelmiségiek* civil szervezeteinek állapotát és társadalmi befolyását érinti. Ha túlteng a „*hobbielv*” vagy a politikai mimikri e szervezetek tevékenységében, elkerülhetetlen lesz a funkcióvesztés és az egyoldalúság. Ebben az összefüggésben is mérlegelhető – akár egyetértően, akár elutasítóan – a parlament második kamarájának gondolata.

A rendszerváltás óta egyre gyorsuló ütemben zajlik az utómodern tömegpolitika elkerülhetetlen velejárója: a *nyelvi-stiláris leromlás*. A kerekasztal és az alkotmányozás résztvevői nem tétélezheték fel, hogy a *verbális agresszió* és a személyre kihegyezett „*levadászás*” olyan indulati szintre emelkedhet, mint ahogy az napjainkban megfigyelhető. E tendencia ellenében csupán egy jámbor szentenciát állítottak: „*a közéleti embernek többet el kell viselnie*”. Egyéb törvényes tilalomfa nemigen akadt. Márpedig ez a körülmény alkalomadtán inkább az agresszív indulatgerjesztés kezére játszott.

Nyelvi-stiláris romláson főképpen nem nyelvhelyességi vagy mondatfűzési vétségeket értünk. Tehát nem az SMS-nyelvezet és a képszerűség térhódítására gondolunk, hanem a *közéleti nyelv funkcióváltozásaira*. Persze a háttérben ott zajlott a hírszórás és a közizlés „*bulvárosodása*”, ámbar meglehet, alkalmasabb volna – a szó eredeti és átvitt értelmében is – „*pornografizálódásról*” beszélni. Hiszen időközben megszületett a politikai pornográfia is: szenzációhajhász turkálás a „*hírekben*” és a közszereplő magánéletében. A „*bulvárszenzáció*” legsúlyosabb ártalma azonban *valóságtorzító* funkciójában rejlik: felbillenti a valóság *értékviszonyait* és a dolgok valódi *jelentőséghierarchiáját*. A sztárok és a celebek kalandjai, a napi szenzációk fontosabbak és figyelmet érdemlőbbek lesznek, mint a sorsalakító világesemények vagy a korszakos tudományos-technikai felfedezések. A bulvárujságíró gyakran a kukkoló vagy a verszagra gyűlő keselyű szerepében tűnik fel.

Még a '90-es évek első felében is elképzelhetetlen volt a nyilvános közbeszédnek (s benne az internet stílusának) olyan mértékű eldurvulása és a verbális agresszióknak, a „*szimbolikus kivégzésnek*” az a tobzódása, amely napjainkra már-már természetessé vált. Mi több: sokak szemében egyenesen a szólásszabadság és a személyes szuverenitás megnyilvánulásként tűnik fel. (A „*lógni fogsz*” típusú kijelentések a magánbeszélgetésekből átléptek a nyilvános megszólalásba.)

A *verbális agresszió* lépten-nyomon átcsap *fizikai agresszióba*; egyre gyakrabban panaszkodunk a köznapi érintkezésben, az interetnikai viszonyokban, az iskolákban és a politikai küzdelmekben tapasztalható agresszív aktusok szaporodását. Csak sejtjük a *fenyegető* levelek, üzenetek és küldemények kiterjedtségét. Az események láttán olykor az a benyomásunk támadhat, hogy sokan szabadjára engedték agresszív késztetéseiket, mivel sokakat gyötörnek ilyen vagy olyan eredetű keserű frusztrációk. Mintha itt vagy ott figyelmes „*levadászó brigádok*” működnének, hogy számon tartsák és megtorolják – legalább egy fenyegetés erejéig – a másfajta gondolkodást, a nem tetsző bírói ítéletet vagy a kifogásolható biográfiát.

A demokrácia nem csupán hatalmi berendezkedés, hanem azt átható *közkerölcs, kultúra és ízlés* is. A politikai küzdelmek hevében és a gazdasági gondok szorításában minderről egyre kevesebb szó esik. Ezért sokak szemében Bibó „*moralizált demokrácia*” kifejezésének egyszerűen nincs értelme, mivel kizárólag a demokrácia *uralmi-hatalmi dimenziója* létezik számukra.

A nyelvi romlás legfőbb tünete azonban másban rejlik. A politikai közbeszéd és a tömegszónoklatok nyelve a *valóságleképezés* és *valóságkezelés* – vagyis a tárgyszerű dialógus – eszközéből a *valóságkonstruálás* eszközévé, *álvalóságok* szerkesztésének médiumává vált.

Nem leképezi és megjeleníti a tényeket és dolgokat, hanem *értelmezésükkel* cseréli fel őket. Az értelmezés, éspedig rendszerint az elővételezett (prekoncipiált) értelmezés tolakszik a tények, történések helyére. Nem az a fontos többé, hogy mi is történt valójában, hanem az, hogy mifajta célt szolgáljon az értelmezése. S ezután már a prekoncipiált értelmezés szabja meg, mi is valójában a tény, és mi az egyedül helyes interpretációja.

Az orwelli „*újbeszéd*” világa ez; a szavak elveszítik eredeti szótári jelentésüket, olykor egyenesen visszajukra fordulnak. Jelentésük csak az éppen megszerkesztett valóság kontextusában létezik; olykor még az is sokértelművé válik az utalások és metaforák homályában. Ha a 2006. év őszének eseményeiről szóló beszámolókat és elemzéseket olvassuk, az a benyomásunk támadhat, hogy merőben különböző történésekről számolnak be. Már abban sincs egyetértés, hogy meddig kell visszahátrálnunk az időben, hogy hitelesen fel tudjuk deríteni a lezajlott események oksági láncolatát.

S hogy valójában – a *historiai tényszerűség értelmében* – mi is történt, azt az értelmezésekből lehetetlen rekonstruálni. Ha „*brutális rendőrterror*” az interpretációs keret, akkor kizárólag rendőri visszaélések történtek. Ám ha törvénysértő rendbontók utcai randalírozásának jogszerű megfékezése zajlott, akkor – egyes kivételektől eltekintve – indokolt rendteremtésre került sor, amit a lakosság közhangulata is támogatott. A kétfajta értelmezés nem összeférhető, jóllehet a bennük foglalt tények – lévén a valóság sokarcú és ellentmondásos – egyáltalán nem zárják ki egymást.

A *köznyelv* és a *közízlés*, valamint a *verbális minősítések* gátlástalan eldurvulásáról, a megtévesztés és a hazugság közéleti polgárjogáról s az *indulatok* célzatos felkorbácsolásáról mind több panaszos szó esik. De a nyelvi eszközökkel történő manipulatív visszaélések körmönfontabb változatairól jóval kevesebb elemzés született. Szilágyi Anna a *Félelemkeltés nyelve* című írásában (Élet és Irodalom, 2008. április 30.) meggyőzően mutat rá, hogy a nyelv metaforikus és konnotatív jelentésrétegei olyan szerkezetekbe rendeződhetnek, amelyek kifejezetten a másik fél, a másként érző és gondolkodó ember megfélemlítését szolgálhatják. Ebben a nyelvi környezetben könnyűszerrel megfogán a „*verbális kivégzés*” lehangoló divata és a mindennapi megfélemlítés technikája. Ugyancsak az *Élet és Irodalom* 2009. évi tavaszi – egymást követő – számaiban olvashatjuk Szilágyi Ákos *A populista mesebeszéd morfológiája* című szellemes, szatirizáló-ironikus, szándékoltan „*tudóskodó*” írását arról, hogy a populista közbeszéd világképe akaratlanul is miként reprodukálja a népmesék morfológiáját, amelyet annak idején (1924) oly meggyőzően elemzett Propp. Úgy látszik, beérőben van a *közbeszéd, a politikai dialógus és a nyilvános megszólalás* sokoldalú tanulmányozásának felismert szüksége.

Somogyi Dávid (Népszabadság, 2008. november 21.) „*valóságok harca*” elnevezéssel illette azt a jelenséget, amelyet az imént az értelmezések versengéseként írtunk le. Pontos szavakkal írt arról, hogy „...egymástól gyökeresen eltérő valóságértelmezések küzdenek a választók kegyeiért”. Ennek következtében „*párhuzamos valóságok*” jönnek létre. S makacs szívóssággal fenn is maradnak, mivel kemény politikai érdekek fűződnek létükhöz. Ezek a „*valóságok*” természetesen *álvalóságok*, pontosabban *ideologikus valóságkonstrukciók*, amelyek mindig tágabb – olykor fanatizmusra hajló – *hiedelemrendszerekbe ágyazódnak*. Nem a levegőben függenek tehát; éppenséggel ezek az alapjukat és hátterüket alkotó hitrendszerek valorizálják, őrzik meg és származtatják tovább őket. Ezért *önmagukban nem* is igényelnek logikus és tárgyyszerű bizonyítást; úgyszólván evidenciaként működnek. Bennük az „*így gondolom*” helyett az „*így érzem*” logikája érvényesül. (Az érzelmek politikai szerepéről némileg részletesebben a *Mozgó Világ* 2009. évi 3. számában szoltunk.)

Az ideologikus valóságkonstruálásra fogékony, „*hívó*” állampolgár szívesen és talán nem is mindig tudatosan – diplomái számától függetlenül is – megteremti *magánvilága saját „cenzúrahivatalát*”. Nehezen viseli el, hogy bármi is fenyegetse a valóság észlelésé-

ben érvényesített nézőszögét. Ezért csak meghatározott napilapokat olvas, velük azonos hangoltságú tv-csatornákat néz. Előzetes ítéletei nyomán választja ki kedvenc íróit, színészeit, írástudóit és „*lelkészeit*”. Csak őket nézi, olvassa és hallgatja: ők a *hitelesség* mércéi. Eközben bizonyára hevesen ostorozza a bukott rendszert, amely – úgymond – megfosztotta a szabad tájékozódás lehetőségétől. Mindebben korunk különleges paradoxonja tűnik elő: a nyitott és elfogulatlan tájékozódás elvi kívánatosságát s egyúttal állandó döntésválasztásra kényszerítő nyomasztó terhet a lezárt, dogmákba és előítéletekbe merevült gondolkodás sugallt biztonsága ellensúlyozza. A volt, avagy nem volt „*igazi*” rendszerváltás címen folyó vita is sok tekintetben konstruált valóságok, vagyis értelmezési változatok között zajlik.

Az effajta nézeteltérések nehézségei rendszerint abból származnak, hogy az előzetes-előítéletes értelmezési sémák elkerülhetetlenül *szelektív módon* kezelik a tényeket, a valóságot. A tendenciózus módon kiszemelt részlet-tény helyettesíti az egészet. Nem hazudnak tehát, csak *szelektálnak és „beállítanak”*. A TV lépcsőin 2006 őszén reszkető rendőrlányok, illetve a földön rugdalt tüntető látványa egyaránt valóságos. De egyik sem meríti ki a teljes és összetett valóságot, mindegyik csupán annak egy mozzanata. A *szelektív valóságkezeléssel űzött játszmák* a politikai és közéleti csatározások kedvelt eljárásai. Különösen alkalmasak az indulatok felszítására, főként akkor, ha az esemény drámai erejű *képi látvány* is átfordítható. Ez valósággal kihívja a *nyelvi túlfokozás* fordulatait.

Mindebben nem egyszerűen az elfogultság és előítéletesség tűnik elő. Az ember olyan lény, aki minden léthelyzetében, minden aktusában és minden reá adott reakció megválaszolásában mozgásba hozza *önigazoló és énvédő* indítékait és műveleteit. Még akkor is, ha ennek nincs mindig tudatában. De valahányszor leadja szavazatát; elmegy egy tömegdemonstrációra, s ott együtt lelkesedik a többiekkel; ha bátran szócsatába bocsátkozik; ha élteti kedvenc politikusát, egyúttal mindig *védi és erősíti tulajdon énjét* is. Újra és újra igazolva akarja látni döntéseit és hiedelemrendszerét, mivel elméje és érzelemvilága rászorul ennek szisztematikus megerősítésére.

A szavak különös titlódése az éppen átélt korszak nagy, sokakat magával sodró indulati áramlataival a jelek szerint ismétlődő, egyetemes jelenség. Midőn Illyés Gyula 1939–41-ben írott *Kora tavasz* című önéletrajzi regényében felidézi 1918 őszének-telének s benne ifjúkorának forradalmas emlékeit, rácsodálkozik a *szavak talányos metamorfózisára*. Ezt írja: „*A szavak megint különös varázslaton estek át... (A)hogy ezek a szavak a kinyomtatott betűkről az ajkakra kerültek, ahogy szájról szájra szálltak, annyi rémületet és borzadályt szívtak magukba, hogy végül valóban mesebeli sárkányokká duzzadtak.*” Manapság is efféle nyelvi sárkányok nyüzsgenek körülünk; szerencsére létük is véges. Addig tart, míg a bennük működő indulatok és utalások hatni képesek. Ezt követően azonban újabb sárkányok kerülnek elő.

A lepergett évek egyik legsúlyosabb teherképe, hogy nem alakult ki *kormány és ellenzék együttlétezésének* konstruktív, a közjót s a nemzeti érdekeket szolgáló módozata. Ez nem a törvény betűjén, hanem annak szellemén s a konszenzuserősítő kölcsönös jóakaraton nyugszik. Ehhez minden jel szerint kevés volt az idő. S az sem kedvezett, hogy a rendszerváltás pillanatának két nagy és meghatározó pártja összezsugorodott, és napjainkra gyökeresen átrendeződtek a politikai erőmező belső viszonyai. A parlamenti *bejutási küszöb* kormányzati racionalitása egyidejűleg korlátokat szab a koalíciókötési manőverezés számára. A helyzet logikája pedig kiélezi a kormányalakításra – akár egyedül is képes – *vezető párt* szerepéért folytatott versengést.

Mindez – az új „*trónkövetelő*” megjelenésével, az „*utópárt*” ismételt sikereivel és a létbiztonság megingásának, a fogyasztási aspirációk tömeges meghiúsulásának következményeivel együtt – tartós *felzaklatott állapotban* tartja a társadalmi közhangulatot. Ez pedig táptalaja a szélsőséges nézeteknek és magatartásoknak; előmozdítja az antiparlamentáris

hangulatokat és a közvetlen demokrácia eszközeinek latba vetését. Végző soron pedig a politika, a politikások és a politikai intézmények *autoritását* is aláássa. Ennek tünetei manapság közhelyszámba mennek. Belőlük meríti érveit az „*új rendszerváltás*” jelszavának indoklása.

Pedig nem „*új rendszerváltásra*”, hanem az elmúlt két évtized tapasztalatainak és tanulságainak átfogó és okos elemzésére és a belőle levonható következtetések érvényesítésére lenne szükségünk. Más szóval arra, hogy a fiatal magyar demokrácia képes legyen élni tulajdon belső és a globalizáció kínálta lehetőségeivel: valóban *önreflexív, önkorrigáló és önfejlesztő* társadalommá váljék.

Néhány olyan tényezőről szóltunk, amelyek a rendszerváltás kezdeti – vagy csak utóbb kivilágló – „*születési hibáiként*” gátolják ennek teljesülését. A fejtegetések sem teljességre, sem kimerítő részletezésre nem tarthatnak számot; a szálak mindkét irányba tovább szöhetnek. A részletek mélyén azonban ott lappang egyetlen alapkérdés: milyen legyen a *magyar demokrácia minősége*. Ez a kérdés nem dőlt el a rendszerváltás pillanatában. Azóta sem született rá érvényes válasz. Ezért hurcoljuk magunkkal immár huzamos ideje a korábban érintett s a hozzájuk hasonló, megoldásra váró kérdések tömkelegét: a határon túli magyarok sorsán kezdve az önkormányzati rendszer és a képviselői demokrácia értelmezésén át egészen az állam gazdasági és önvédelmi szerepének világos körvonalazásáig. Ezért bizonyára üdvös lenne, ha a *múlt* állhatatos fürkészése, a „*mi volt*” és „*hogyan volt*” állandó nemzeti önsajnálatot gerjesztő latolgatása helyett a megnyíló új esélyek felderítésére és megvalósítására összpontosítanánk figyelmünket és erőinket. A *magyar mentalitás* a reformkor óta az „*éji homályban*” késő „*régi dicsőség*” és az „*ezredévi szenvedés*” – vagyis a múlt – pátozának fogságában vergődik. Széchenyi hiába intett, hogy a múlt elesett hatalmunkból, csak a jövőnek lehetünk urai. Egyedül a múltjukat vállaló, benne gyökerező, de a jövő jegyében cselekvő nemzetek lehetnek sikeresek. Még nem dőlt el, vajon közéjük fogunk-e tartozni!